

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHI TANLOV ERKINLIGINI PEDAGOGIK BOSHQARISHNING
NAZARIY ASOSLARI

Davlatova Go'zalaxon Davlatjonovna

Farg'ona davlat texnika universiteti magistranti

Farg'ona shahar 23-o'rta ta'lim maktabi matematika o'qituvchisi

E-mail: gozalaxondavlatova@gmail.comDOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22160649>

Annotatsiya. Ushbu tezida ta'lim jarayonida o'quvchi tanlov erkinligini pedagogik boshqarishning nazariy asoslari yoritilgan. O'quvchining mustaqil tanlov qilishi, mas'uliyatini oshirish va ta'lim motivatsiyasini rivojlantirishda pedagogik boshqaruvning o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, o'quvchi, tanlov erkinligi, pedagogik boshqaruv, mustaqillik, mas'uliyat, ta'lim motivatsiyasi, individual yondashuv.

Аннотация. В тезисе раскрываются теоретические основы педагогического управления свободой выбора учащегося в образовательном процессе. Анализируется роль педагогического управления в развитии самостоятельности, ответственности и учебной мотивации учащихся.

Ключевые слова: образовательный процесс, учащийся, свобода выбора, педагогическое управление, самостоятельность, ответственность, учебная мотивация, индивидуальный подход.

Abstract. The thesis examines the theoretical foundations of pedagogical management of students' freedom of choice in the educational process. The role of pedagogical management in developing students' independence, responsibility, and learning motivation is analyzed.

Keywords: educational process, student, freedom of choice, pedagogical management, independence, responsibility, learning motivation, individual approach.

Kirish. Bugungi ta'lim tizimida o'quvchini faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, ta'lim resurslarining ko'payishi va individual ta'lim ehtiyojlarining xilma-xillashuvi o'quvchiga muayyan darajada tanlov imkoniyatini berishni pedagogik zaruratga aylantirmoqda. Bunday sharoitda ta'limning samaradorligi faqat pedagog tomonidan belgilangan faoliyat bilan emas, balki o'quvchining o'z ta'lim faoliyatiga nisbatan munosabati, mustaqil qaror qabul qilishi va natija uchun mas'uliyatni his etishi bilan ham belgilanadi. O'quvchi tanlov erkinligi tushunchasi pedagogik nuqtayi nazardan o'quvchining ta'lim jarayonida mavjud muqobil variantlar orasidan maqsadga muvofiq qaror qabul qilish imkoniyatini anglatadi. Bunda erkinlik mutlaq mustaqillik shaklida emas, balki pedagogik maqsad, ta'lim mazmuni va o'quvchining yosh hamda individual xususiyatlari bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi.

Shu jihatdan, o'quvchi tanlovini pedagogik boshqarish masalasi zamonaviy pedagogikaning muhim nazariy muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki pedagogning haddan tashqari nazorati o'quvchining tashabbuskorligini pasaytirishi mumkin bo'lsa, boshqaruvning yetarli darajada tashkil etilmasligi esa ta'lim jarayonining maqsadga yo'naltirilganligini susaytiradi.

Pedagogik nazariyada ta'lim oluvchining shaxsiy faolligi va mustaqilligini rivojlantirish g'oyasi uzoq tarixiy ildizlarga ega. J.J. Russo, J.Dyui, M.Montessori kabi pedagog va mutafakkirlarning qarashlarida ta'lim oluvchining tabiiy qiziqishi, mustaqil faoliyati va individual imkoniyatlarini hisobga olish muhim tamoyil sifatida qaralgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda esa ushbu g'oyalar o'quvchining subyektlik pozitsiyasi, avtonomligi va ta'lim jarayonidagi faol tanlovi bilan bog'lanmoqda.

O'quvchi tanlov erkinligini pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish, avvalo, “erkinlik” tushunchasining mazmunini aniqlashtirishni talab etadi. Pedagogik erkinlik o'quvchining xohlagan faoliyatni hech qanday chegarasiz amalga oshirishi emas. Aksincha, u belgilangan ta'limiy maqsad doirasida mavjud imkoniyatlar orasidan o'ziga maqbul variantni tanlash, tanlovini asoslash va uning natijasi uchun mas'uliyatni qabul qilish imkoniyatidir. Masalan, o'qituvchi biror mavzuni o'zlashtirish jarayonida o'quvchiga topshiriqni yozma ish, taqdimot, loyiha, jadval yoki og'zaki izoh shaklida bajarish imkoniyatini yaratishi mumkin. Bu holatda ta'lim maqsadi umumiy bo'lib qoladi, biroq unga erishish usuli

o'quvchining qiziqishi va imkoniyatlariga mos ravishda tanlanadi. Natijada o'quvchi o'z faoliyatining muayyan qismini mustaqil belgilaydi. Tanlov erkinligini pedagogik boshqarishning muhim jihati tanlov chegaralarini oqilona belgilashdir. Pedagog o'quvchiga haddan tashqari ko'p variant taqdim etsa, tanlovning o'zi qo'shimcha psixologik yuklamaga aylanishi mumkin. Aksincha, tanlov imkoniyatining juda tor bo'lishi o'quvchining mustaqil qaror qabul qilish ehtiyojini qondirmaydi. Shuning uchun pedagogik boshqaruv “erkinlik - chegaralanganlik - mas’uliyat” o’rtasidagi muvozanatni ta’minlashi lozim. Mazkur muammoni tushuntirish uchun tanlovni pedagogik boshqarishning uch bosqichli modelini taklif etish mumkin.

Birinchi bosqich - **yo’naltirilgan tanlov**. Ushbu bosqichda pedagog o'quvchiga cheklangan miqdordagi muqobil variantlarni taqdim etadi va ularning har biri haqida qisqa tavsif beradi. Bu usul, ayniqsa, mustaqil qaror qabul qilish tajribasi yetarli bo'lmagan o'quvchilar uchun muhimdir.

Ikkinchi bosqich - **mustaqil tanlov**. O'quvchi mavjud imkoniyatlarni tahlil qilib, o'z maqsadi va qiziqishiga mos variantni mustaqil ravishda belgilaydi. Pedagog bu jarayonda nazoratchidan ko'ra maslahatchi va fasilitator vazifasini bajaradi.

Uchinchi bosqich - **refleksiv tanlov**. Bu bosqichda o'quvchi nafaqat tanlov qiladi, balki tanlovining sabablarini, natijalarini va kelgusida qanday takomillashtirish mumkinligini tahlil qiladi. Mazkur bosqich o'quvchining metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega.

O'quvchi tanlov erkinligini pedagogik boshqarishda o'qituvchining roli ham o'zgaradi. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi asosan axborot beruvchi va nazorat qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo'lsa, tanlovga asoslangan ta'lim muhitida u ta'lim jarayonini loyihalovchi, yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi va refleksiyani tashkil etuvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Bunda pedagogning vazifasi o'quvchining o'rniga qaror qabul qilish emas, balki uning to'g'ri qaror qabul qilishi uchun zarur pedagogik sharoitni yaratishdan iborat. Jumladan, o'quvchiga maqsadni tushuntirish, tanlov variantlarini aniq ifodalash, mezonlarni belgilash, zarur axborot bilan ta'minlash, xatolardan qo'rqmaslik muhitini yaratish va tanlovdan keyingi refleksiyani tashkil etish muhim hisoblanadi. Tanlov erkinligi o'quvchining ichki motivatsiyasi bilan ham bevosita bog'liq. O'quvchi o'z faoliyatining muayyan qismini mustaqil belgilash imkoniga ega bo'lganida, unda “mening tanlovim” degan subyektiv munosabat shakllanadi. Bu esa o'quv faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish, topshiriqni bajarishga qiziqish va natijani yaxshilashga intilish uchun motivatsion asos yaratadi. Biroq tanlov erkinligi pedagogik nazoratsizlik bilan tenglashtirilmasligi kerak. Ta'lim jarayonida o'quvchining erkinligi umumiy pedagogik maqsadlar, davlat ta'lim standartlari, axloqiy me'yorlar va o'quvchining rivojlanish darajasi bilan muvofiqlashtiriladi. Shu sababli pedagogik boshqaruvning mohiyati tanlovni bekor qilishda emas, balki uni maqsadli, ongli va mas'uliyatli faoliyatga aylantirishda namoyon bo'ladi.

Mazkur jarayonda baholash tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Agar pedagog faqat yakuniy natijani baholasa, o'quvchining tanlov jarayoni, qaror qabul qilish mantig'i va mustaqil faoliyati yetarlicha e'tiborga olinmasligi mumkin. Shu sababli tanlovga asoslangan topshiriqlarda jarayonni baholash, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash elementlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchi tanlovni boshqarishning yana bir muhim sharti - individual yondashuvdir. Bir xil darajadagi erkinlik barcha o'quvchilar uchun bir xil natija bermaydi. Mustaqil ishlash ko'nikmasi rivojlangan o'quvchiga kengroq tanlov imkoniyatlari berilishi mumkin. Qo'llab-quvvatlashga ehtiyoji yuqori bo'lgan o'quvchiga esa dastlab tanlov variantlarini kamaytirish, namunalar ko'rsatish va qo'shimcha yo'riqnoma berish talab etiladi. Shunday qilib, pedagogik boshqaruvni “o'quvchini boshqarish” emas, balki “o'quvchining mustaqil faoliyatini boshqariladigan pedagogik muhit orqali qo'llab-quvvatlash” sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuvda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat subyekt-subyekt xarakteriga ega bo'ladi.

Xulosa

Ta'lim jarayonida o'quvchi tanlov erkinligini pedagogik boshqarish zamonaviy ta'limning shaxsga yo'naltirilganlik, individuallashtirish va faoliyatga asoslanganlik tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir. Tanlov imkoniyatining mavjudligi o'quvchining mustaqilligi, mas'uliyati, motivatsiyasi va refleksiv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, samarali pedagogik boshqaruv o'quvchi erkinligini cheklashga emas, balki uni maqsadli faoliyatga yo'naltirishga qaratilishi lozim. Bunda pedagog tanlov variantlarini ishlab chiqadi, ularning chegaralarini belgilaydi, o'quvchini qaror qabul qilishga tayyorlaydi va tanlov natijasini refleksiv tahlil qilishga yo'naltiradi. Shu asosda o'quvchi tanlov erkinligini pedagogik boshqarishning samarali modeli “**maqsad - muqobil variantlar - mustaqil tanlov - faoliyat - natija - refleksiya**” ketma-ketligi asosida tashkil etilishi mumkin. Mazkur model o'quvchining ta'lim

jarayonidagi subyektlik maqomini mustahkamlash bilan birga, pedagogik boshqaruv va o'quvchi avtonomligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash imkonini beradi. Demak, zamonaviy pedagog uchun asosiy vazifa o'quvchiga shunchaki tanlash imkoniyatini berish emas, balki uni ongli tanlov qilishga, o'z qarorini asoslashga va uning natijasi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga o'rgatishdan iborat. Aynan shunday yondashuv ta'lim jarayonida mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor va mas'uliyatli shaxsni shakllantirishning muhim pedagogik shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Alqarov I.Sh., Usmanov N.O'. **Pedagogika**. Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
2. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Holiqberdiyev K.H. **Pedagogika**. Toshkent: O'qituvchi, 2001.
3. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. **Pedagogik texnologiya asoslari**. Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Sayidahmedov N.S. **Yangi pedagogik texnologiyalar**. Toshkent: Moliya, 2003.
5. Azizxo'jayeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat**. Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
6. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari**. Toshkent: Fan, 2006.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. **Ta'limda innovatsion texnologiyalar**. Toshkent: Iste'dod, 2008.
8. Deci E.L., Ryan R.M. **Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior**. New York: Plenum Press, 1985.
9. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // **American Psychologist**. 2000. Vol. 55. No. 1. P. 68–78.
10. Vygotsky L.S. **Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes**. Cambridge: Harvard University Press, 1978.